

Láska ve stínu holokaustu

Židovská kinematografie mezi dramatem a komedií

TEXT TOMÁŠ TETIVA, FOTO NÁRODNÍ FILMOVÝ ARCHÍV

Snímky židovských tvůrců či filmy reflektující náměty spojené s židovskou komunitou se staly neodmyslitelnou součástí poválečné československé kinematografie. Filmová ztvárnění příběhů o lásce byla oblíbená pro svoji diváckou atraktivitu a univerzální srozumitelnost, v případě židovských autorů se ovšem toto téma často prolínalo s apokalypsou holokaustu, kterou si prošli oni sami nebo jejich rodiny. Jak se s tím židovští tvůrci vyrovnávali a jak se v naší kinematografii toto téma proměňovalo se dozvíte v rozhovoru s filmovou historičkou Alicí Aronovou.

Pokud byste měla vybrat tři nejvýraznější filmy, které téma lásky a vztahů reflektují ve vztahu k židovství, které by to byly a proč?

Když se podíváme na tři zásadní snímky s tematikou lásky v české hrané kinema-

Lustiga z roku 1967. Asi nejvýraznějším snímkem je právě *ROMEO, JULIE A TMA*, ve kterém se odráží nejen doba okupace, ale i doba jeho vzniku – rok 1959.

Ačkoliv se jedná židovskou látku, hlavní hrdinka Ester byla ve filmu přejmenová-

Bylo to paradoxní, židovské látky se sice mohly na konci 50. let objevit na knižním trhu, ale jejich adaptace ve filmu už představovaly problém, protože film byl oproti literatuře pod přísným cenzurním dohledem.

tografii, které reflektují židovství, tak tam rozhodně spadá film *ROMEO, JULIE A TMA*, *MARTA A JÁ*, oba od režiséra Jiřího Weisse, a zařadila bych sem také film *DITA SAXOVÁ* režiséra Antonína Moskalyka natočený podle stejnojmenné předlohy Arnošta

na na Hanku a všechny židovské motivy musely z filmu vymizet. Vzpomínky Ester na její rodiče a na transport vůbec ve filmu nenalezneme, bohužel tyto úpravy byly nutné, aby film vůbec mohl být natočen. Přestože byl Jiří Weiss přinucen k něko-

■ DALEKÁ CESTA, 1948

■ TRANSPORT Z RÁJE, 1962

lika střihům a přetáčkám, protože komunisté tvrdili, že film působí příliš protičesky, protinárodně a sionisticky, tak se jedná o velmi kvalitní snímek. Jako stěžejní téma se zde objevuje otázka kolektivní tragédie českého národa, kdy někteří kolaborovali s Němci, a my můžeme sledovat osobní konflikt několika lidí, kteří ve strachu o přežití jednají proti svému svědomí.

Přes všechny zmiňované kompromisy se Weissovi podařilo natočit zdařilou literární adaptaci, a níž oceníme režisérův cit pro herce a scénář. Jiří Weiss vytvořil komorní psychologický film předcházející slavnou českou novou vlnu oceněný Zlatou mušlí na MFF v San Sebastianu. **V poválečném Československu se ve filmu profilovala celá řada autorů, kteří zpracovávali téma holokaustu nebo jiná čistě židovská témata. Komunistický režim byl přitom poměrně antisemitsky zaměřený, obzvláště v padesátých letech, kdy vznikl výše uvedený snímek. Jak je možné, že tato témata prošla cenzurou?**

V 50. letech to pochopitelně byl problém, což souviselo s obdobím procesů a s tehdejšími naladěními komunistické ideologie. U všech filmů se před uvedením do kin musely dělat schvalovací projekce a tam si Jiří Weiss vyslechl, že film musí ještě pozměnit, přestříhat, dotočit, aby vůbec mohl jít do kin. Bylo to paradoxní, židovské látky se sice mohly na konci 50. let objevit na knižním trhu, ale jejich adaptace ve filmu už představovaly problém, protože film byl oproti literatuře považován za masovou zábavu určenou širšímu publiku a byl pod přísným cenzurním dohledem. Pokud by Weiss neudělal zmíněný kompromis, měl by problém s distribucí toho filmu, a jak sám přiznával, je lepší udělat ústupek, aby se film dostal do kin, než by ho nikdo neviděl.

Smlouva s ďáblem se někdy vyplácí, a tak se v 60. letech díky společenskému – politickému uvolnění už naplno začaly točit židovské látky jako Lustigova adaptace **TRANSPORT Z RÁJE**, známá z literatury pod názvem **NOC A NADĚJE** z roku 1958. Pak ale přišlo období normalizace a židovská témata opět byla tabu stejně jako v 50. letech a o Židech se už zase nesmělo hovořit v etnickém slova smyslu.

V období normalizace 70. a 80. let se z filmu a televize židovské motivy téměř vytratily kromě adaptací Oty Pavla a Karla Poláčka. Nutno podotknout, že spisovatelé Karel Poláček a Ota Pavel nebyli vnímáni jako vyslovené židovství autorů, ale jako čeští spisovatelé, jelikož se v jejich dílech vyskytovaly převážně asimilované postavy.

Televizní film **ZLATÍ ÚHOŘI** (1979) na motivy povídek Oty Pavla v režii Karla Kachyni patří mezi zdařilá díla, ale pokud se podíváme na hlavního hrdinu a jeho bratry, konkrétně na jejich vizáž – světlé vlasy, trojice vypadá zřetelně slovansky. Diváka vůbec nenapadne, že se jedná o děti z židovské rodiny. Na druhou stranu jde o kvalitní poetický snímek z rodného kraje Oty Pavla. Příběh se odehrává v období první republiky v prostředí krásného kraje v povodí řeky Berounky na letním bytě u rodiny převozníka Proška (nezapomenutelný Rudolf Hrušínský), kde oceníme příběh o kouzlu dětství, o významu rodiny, o vztahu člověka k přírodě. Patří mezi naše nejlepší televizní díla, velmi dobře se prodávalo do zahraničí, kde reprezentovalo českou televizní tvorbu a bylo oceněno na Mezi-

ROMEO, JULIE A TMA
je věčné téma,
takže se objevuje na
scénách mnoha divadel
a v roce 1998 vznikla
televizní verze režiséra
Karla Smyczka. V této
televizní inscenaci se
konečně mohly objevit
židovské prvky.

národním televizním festivalu Prix Italia.

Ještě problematičtější byla geneze filmu **SMRT KRÁSNÝCH SRNČŮ**, který se Karlu Kachyňovi podařilo natočit až v roce 1986, ačkoliv o to usiloval již v roce 1971. Karel Kachyňa počítal se spoluprací Oty Pavla na scénáři, ale ten mezitím v roce 1973 zemřel, a nakonec se začalo točit až v druhé polovině 80. let, kdy s nástupem přestavby nastalo i u nás určité uvolnění v kultuře. Ačkoliv zde zůstal zachovaný příběh židovského smíšeného manželství, tak se snímek soustřeďuje spíše na první republiku a židovské téma se tam objeví vlastně až na konci filmu v souvislosti s odchodem otce a dvou synů do transportu. Kachyňovým osobitým způsobem s citem pro herectví a prolínáním komických i tragických situací film vystihl atmosféru protektorátu, kdy se na pozadí úsměvných rodinných historek odkrývá dramatický osud česko-židovské rodiny.

Novela Jana Otčenáška Romeo, Julie a tma přitahuje pozornost autorů celá desetiletí. První filmové zpracování na-

točil J. Weiss, televizní adaptaci udělal K. Smyczek, v loňském roce vznikla nová divadelní adaptace, existuje dokonce i opera na toto téma z šedesátých let. Čím je tento příběh pro autory a diváky tak přitažlivý, že se neustále vrací v nových a nových podobách?

ROMEO, JULIE A TMA je věčné téma, takže se objevuje na scénách mnoha divadel a v roce 1998 vznikla zároveň televizní verze režiséra Karla Smyczka. Židovské prvky, které se nesměly naplno vyjádřit ve Weissově filmu, se konečně mohly objevit v této televizní inscenaci. Ta je oproti Weissově verzi velmi civilní, je určena i mladým divákům, za pozornost stojí skvělé herecké výkony Barbory Seidlové a Tomáše Masopusta v hlavních rolích. Sledujeme emotivní příběh o první zamilovanosti včetně nešťastného tragického finále. V této televizní verzi nastává určitý posun, inscenace je hravá, má nadhled, protože válka je už pro tvůrce velmi vzdálená. Zatímco po válce byly velmi živé vzpomínky pamětníků a ztvárnění tématu muselo být realistické, tak tady naopak vystupuje do popředí nadčasový existenciální příběh a jeho lyrické ztvárnění.

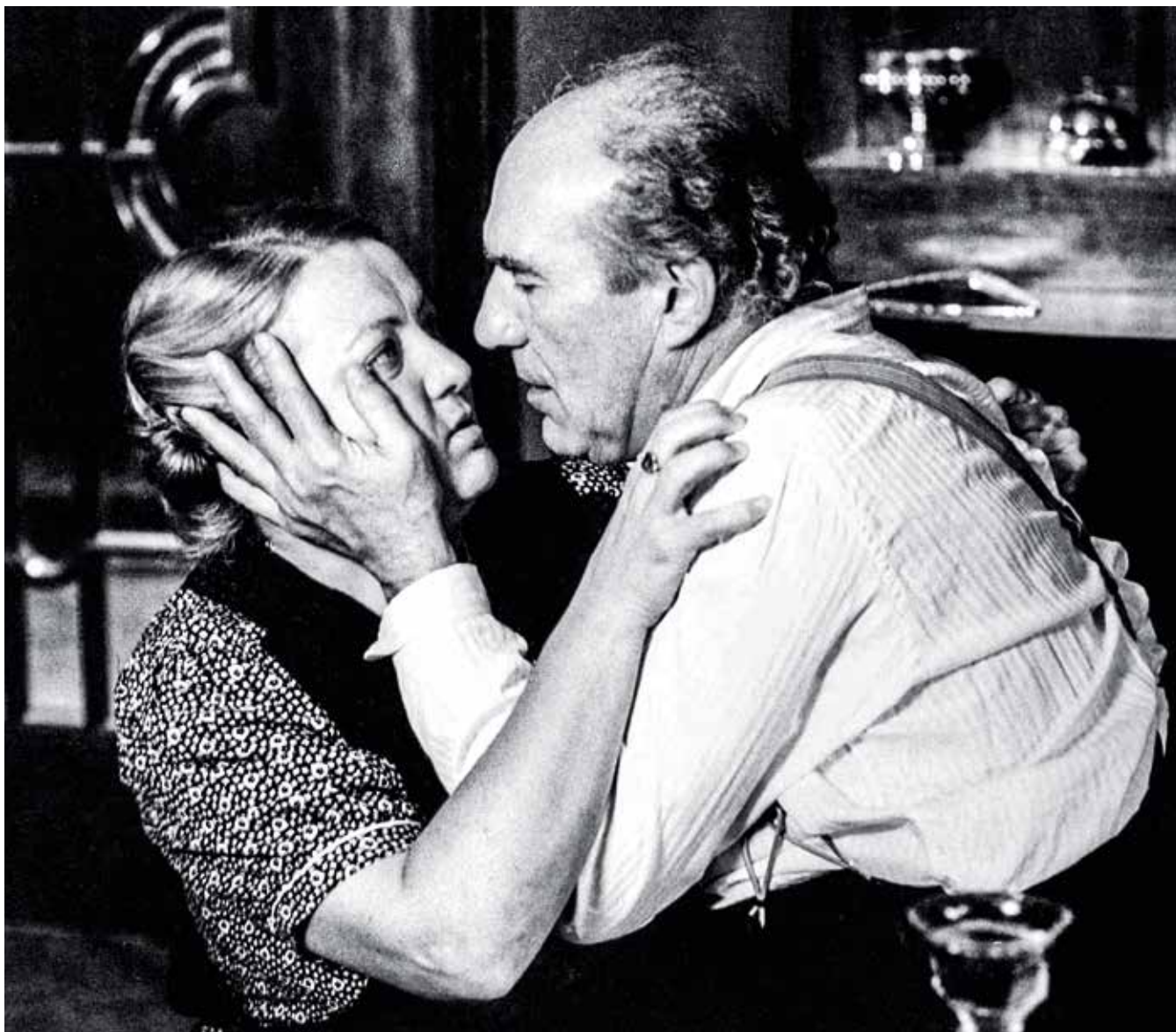
Smyczek velmi rád dělal židovské látky, např. divácky oblíbený seriál **BYLO NÁS PĚT** (1994), i když čeští diváci to nevnímali jako židovské téma, přestože je to příběh z dětství Karla Poláčka.

Jaký byl životní příběh režiséra Jiřího Weisse? Pokud vím, částečně se příběh jeho rodiny promítnul do filmu Marta a já, který vznikl bezprostředně po revoluci.

Jiří Weiss původně vystudoval práva a věnoval se natáčení dokumentů a do roku 1968 realizoval 14 celovečerních hraných filmů. Byl výraznou postavou československé kinematografie, natáčel intimní komorní psychologické snímky. Zatímco v padesátých letech ostatní filmaři točili ve stylu socialistického realismu, on svou tvorbou vybočoval a vytvořil **ROMEO, JULIE A TMA**.

Jiří Weiss dvakrát emigroval – v roce 1938 před nacisty do Velké Británie a v roce 1968 po okupaci do USA. Působil v exilu jako profesor režie a vrátil se do Čech až po roce 1989 do svobodných podmínek, kde v roce 1990 natočil opomíjený koprodukční film **MARTA A JÁ**. Ten snímek zůstal stranou pozornosti, protože v této bouřlivě porevoluční době se příliš nechodilo do kina.

Weiss realizoval další velký příběh lásky, který má výrazné autobiografické rysy, a zároveň se tím vypořádal s tragédií vlastní rodiny v éře holokaustu. Film vypráví příběh jeho strýce, úspěšného

■ MARTA A JÁ, 1990

židovského lékaře a gynekologa, kterého bravurně ztvárnil francouzský herec Michel Piccoli. Hlavní hrdina se ožení se svou německou služebnou Martou, kterou si zahrála Marianne Sägebrecht, přední německá herečka. Sledujeme příběh lásky na pozadí okupace, a protože přichází druhá světová válka, tak tento vztah Žida a Němky se kvůli tlaku příbuzných a okolí rozpadá a končí tragicky. Pokud mluvíme o židovské problematice ve filmu, každého napadne automaticky holokaust. Dokonce i ve většině filmů s námětem lásky či vztahů je téma holokaustu jejich integrální součástí, je to takový temný stín, před kterým se nedá nikam uniknout. Dokázali se někteří židovští autoři od tohoto tématu oprostit a natočit například čistou romantickou komedii, nebo to

Socialistická kritika Radoka osočovala z formalismu, existencialismu a sionismu, což bylo poplatné tehdejšímu antisionistickému vyladění komunistické ideologie. Paradoxně snímek sklízel úspěchy na zahraničních festivalech, kam ho komunisté pustili, aby zpropagovali svůj režim.

bylo určující trauma, které se otisklo do celé poválečné generace tvůrců?

První a přelomový film byla *DALEKÁ CESTA* Alfréda Radoka, který tímto snímkem vybočil z kánonu socialistického realismu. Hlavním tématem jsou právo a spravedlnost. Radok opustil tradiční literární popis, hrané pasáže prokládal dokumentárními záběry z dobových filmových týdeníků. Svými snovými vizemi, symboly a metaforami ve vyprávění také předběhl poválečnou dobu. Film měl ale smutný osud, přestože vznikl v roce 1948. Po uzavřeném promítání v roce 1949 byl stažen a odsunut do periferních kin a oficiální premiéru zažil až v roce 1997.

Čím ten film ve své době vadil? Byla to samozřejmě židovská látka, příběh smíšeného manželství, mapoval život židovské rodiny Kaufmanových, kde hlav-

ní hrdinka Hana přežije díky tomu, že si vezme svého kolegu z práce, který není Žid. Díky smíšenému manželství se ona zachrání, oba se dožijí osvobození, ale hlavní hrdinka je poznamenána ztrátou celé své rodiny.

Byl to opět osobní příběh Alfréda Radoka, který jako dítě ze smíšeného manželství přežil druhou světovou válku, ale ztratil část své rodiny, proto natočil tento film. Socialistická kritika Radoka osočovala z přílišného formalismu, existencialismu a z podpory sionismu, což bylo poplatné tehdejšímu antisionistickému vyladění komunistické ideologie. Paradoxně snímek sklízel úspěchy na zahraničních festivalech, kam ho komunisté pustili, aby zpropagovali svůj režim (promítán byl s pozitivním ohlasem v Belgii, Rakousku, Švýcarsku, USA, Anglii a Francii). Ovlivnil i mladou generaci našich filmařů 60. let a stal se legendou.

Později v šedesátých letech nastal zlom ve vyprávění židovských příběhů, najednou se začaly točit tragikomedie, což by po válce absolutně nešlo, protože pamětníci by to nedovolili. Poválečná doba byla pietní a snažila se o historickou věrohodnost, o rekonstrukci reálií, protože lidé válku zažili, tak ji také tak chtěli vidět na filmovém plátně. Ale pro generaci filmařů 60. let už byla válka velmi vzdálená. Například spisovatel Arnošt Lustig, který sám terezínské ghetto jako mladík zkusil, napsal o tom a stal se i spoluscenáristou filmu *TRANSPORT Z RÁJE* (1962) režiséra Zdeňka Brynycha. Snímek je vyprávěn lehce v tragikomickém duchu bez patosu

a sentimentu, v úvodu zazní svižná jazzová muzika a Terezín je zde ukázán jako místo s existenciálním přesahem. Sledujeme mladé hrdiny, kteří i v době války chtějí normálně žít a užívat si. Ghetto je prostor, kde se lámou charaktery a každý na mezní situaci reaguje jinak.

V 90. letech nastal další šok pro pamětníky – komedie na téma holokaust. V roce 1997 italský komik a režisér Roberto Benigni natočil film *ŽIVOT JE KRÁS-NÝ*, který byl kritizován pamětníky, že

smíšeného manželství. Jaká byla realita milostných a rodinných vztahů mezi Čechy a Židy?

Toto téma je zpracováno několikrát, už *DALEKÁ CESTA* reflektuje příběh smíšeného manželství a zároveň velké lásky. Manželé, když se spolu nerozvedli, tak spolu mohli žít dál a dožít se konce války, i když v omezených podmínkách. Nežidovští partneři byli postiženi a koncem války odcházeli do pracovních táborů, jak to zachycuje právě *DALEKÁ CESTA* či *SMRT KRÁS-NÝCH SRNČŮ*. Obdi-

Později v šedesátých letech nastal zlom ve vyprávění židovských příběhů, najednou se začaly točit tragikomedie, což by po válce absolutně nešlo, protože pamětníci by to nedovolili.

je možné dělat si legraci z holokaustu. Všichni známe příběh otce a syna, kteří končí v koncentračním táboře. Tatínek vysvětlí synovi, že válka je jenom hra, a když se bude snažit a před nacisty schovávat, bude odměněn a vyhraje tank.

Film nakonec dostal Oscara za nejlepší zahraniční film i pro nejlepšího hlavního herce a Velkou cenu z Cannes. Stal se legendou a tehdy se ukázalo, že válka je už opravdu velmi vzdálená, pamatujeme si ji jen z vyprávění našich dědečků a babiček, a proto si z ní můžeme dělat legraci, vnímat ji i v komické rovině.

Velké téma v kinematografii v souvislosti s židovskými motivy bylo téma

vuji statečnost nežidovských partnerů, kteří se nerozvedli, a díky tomu jejich partneři přežili. Ne vždy tomu tak bylo, známe příběh populárního herce Miloše Kopeckého, který do konce života vyčítal svému otci, že se rozvedl s jeho maminkou, která pak skončila v transportu a zahynula v Osvětimi. Na druhou stranu je zde příběh morální odvahy a statečnosti slavného herce Oldřicha Nového, který měl za manželku Židovku, nerozvedl se s ní a jejich manželství zachránil, i když byl za to perzekvován a konec války strávil v koncentračním táboře podobně jako Alfréd Radok, který zažil pracovní internační tábor jako potomek ze smíšeného manželství. **X**

Mgr. ALICE ARONOVÁ, Ph.D

Filmová historička, novinářka a vysokoškolská pedagožka

Absolvovala Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze – obor český jazyk, literatura a občanská výchova, dále vystudovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze – obor filmová věda. Následovalo doktorské studium na FAMU v Praze ve studijním oboru teorie filmové a multimediální tvorby. V dětství v devadesátých letech si zahrála v několika televizních seriálech a televizních inscenacích: *PŘÍSAHÁM A SLIBUJI, ZN. NA DOŽITÍ, NÁHRDELNÍK*. Od roku 1998 pracovala jako dramaturgyně na mnoha filmových přehlídkách a festivalech. Působila jako redaktorka v Českém rozhlasu 6 (2002–2004) a jako redaktorka v České televizi (v roce 2001 v publicistickém pořadu o dění v televizi *KAVKY*, dále ve filmových magazínech: *KINOBOX* v letech 2004–2008 a *FILMKOMPAS* v roce 2011. V současné době od ledna 2013 je pravidelným filmovým recenzentem Českého rozhlasu 3 – stanice Vltava (pořad *MOZAIKA*). V současné době pracuje jako PR českých filmů (*KARAMAZOVI, TEORIE TYGRA, CHATA NA PRODEJ, TERORISTKA,*

VLASTNÍCI). Od roku 2009 je rovněž PR distribuční společnosti CinemArt a pražských kin Atlas a Evald. V letech 2002–2015 přednášela dějiny filmu na Literární akademii – Soukromé vysoké škole Josefa Škvoreckého v Praze. Nyní od roku 2015 je vysokoškolskou pedagožkou na Metropolitní univerzitě v Praze. Od roku 2016 vyučuje na Vysoké škole kreativní komunikace v Praze. Specializuje se na problematiku židovské kinematografie (pravidelné přednášky pro Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze *ŽIDOVSKÉ MOTIVY V ČESKÉM HRANÉM FILMU, SOUČASNÝ IZRAELSKÝ FILM*). V roce 2020 připravovala medailonky židovských filmařů pro nově otevřenou expozici ve Španělské synagoze. Od roku 2014 hlasuje pro Ceny české filmové kritiky a od roku 2017 působí jako expert Státního fondu kinematografie Ministerstva kultury ČR.